

С.А. Супруненко

ПОДАТКОВЕ ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАЛОГО БІЗНЕСУ*

У статті запропоновано новий підхід до визначення податкового планування як інструменту побудови оптимальних параметрів бізнесу, що ґрунтується на законодавчо встановлених способах оподаткування і сприяє підвищенню інвестиційної привабливості підприємства. Розглянуто класифікацію методів податкового планування і податкової оптимізації суб'єктів господарювання шляхом виділення оптимізаційних методів як на макро-, так і на мікрорівні. Розроблено алгоритм оптимізації оподаткування, який дозволяє мобілізувати додаткові інвестиційні ресурси суб'єкта малого підприємництва та здійснено аналіз впливу частки додаткової вартості на вибір системи оподаткування за критерієм податкового навантаження.

Ключові слова: податкове планування, податкова оптимізація, податкове поле, податкове навантаження, оптимальний режим оподаткування.

Форм. 10. Табл. 1. Рис. 2. Літ. 24.

С.А. Супруненко

НАЛОГОВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ МАЛОГО БИЗНЕСА

В статье предложен новый подход к определению налогового планирования как инструмента построения оптимальных параметров бизнеса, который основывается на законодательно установленных способах налогообложения и способствует повышению инвестиционной привлекательности предприятия. Рассмотрена классификация методов налогового планирования и налоговой оптимизации субъектов ведения хозяйства путем выделения оптимизационных методов как на макро-, так и на микроуровне. Разработан алгоритм оптимизации налогообложения, который позволяет мобилизовать дополнительные инвестиционные ресурсы субъекта малого предпринимательства и осуществлен анализ влияния частицы дополнительной стоимости на выбор системы налогообложения по критерию налоговой нагрузки.

Ключевые слова: налоговое планирование, налоговая оптимизация, налоговое поле, налоговая нагрузка, оптимальный режим налогообложения.

S.A. Suprunenko

TAX PLANNING ON SMALL BUSINESS ENTERPRISES

The article offers a new approach to determination of tax planning as an instrument of the optimal business parameters construction, such instrument is based on the legally set methods of taxation and promotes the increase of the enterprise investment attractiveness. Classification of methods in tax planning and tax optimization of the business subjects is considered by means of selecting optimization methods on both macro- and microlevels. Taxation optimization algorithm is developed, it allows to mobilize extra investment resources of a small business entity. The analysis of influence of the incremental costs share upon the choice of the taxation system following the criterion of tax load is carried out.

Keywords: tax planning; tax optimization; tax field; tax load; optimal tax treatment.

* статтю підготовлено на основі доповіді на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економіки 2008» (12 грудня 2008 р., Національна академія управління, м. Київ).

Постановка проблеми. Малий бізнес відіграє важливу роль у сучасній ринковій економіці. Загальновизнано, що малий бізнес сприяє підтримці конкурентного середовища, вирішує проблему зайнятості, сприяє практичному впровадженню інновацій. Наукою і практикою доведено, що в сучасній економіці малий бізнес не може успішно розвиватися без активної підтримки з боку держави. У зарубіжних країнах розроблено програми державного сприяння розвитку малого підприємництва. Важливе місце в цих програмах відводиться питанням податкової політики, спрямованої на стимулювання розвитку малого бізнесу.

З погляду оподаткування весь процес діяльності господарюючих суб'єктів опосередкований виникненням і зміною податкових відносин. Прогнозувати появу таких податкових відносин, а також податкові бази, податкові витрати необхідно до здійснення відповідних операцій. Податкове планування скорочує невизначеність майбутніх податкових витрат економічних суб'єктів і ступінь їх адаптації до агресивного зовнішнього середовища.

Ефективність податкового планування оцінюється з огляду на рівень податкового навантаження на підприємства. Процес приведення податкової ситуації суб'єкта господарювання до найбільш оптимального стану з позиції податкового навантаження отримав назву податкової оптимізації. Інструменти й алгоритми здійснення оптимізаційних податкових розрахунків повинні бути адекватні поточному стану податкової системи держави. Тому наукові дослідження, присвячені питанням вдосконалення податкового планування, завжди мають особливу актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час у межах теорії податків та оподаткування сформувався напрям, який отримав назву теорії податкового планування. У даній галузі активно працюють В.А. Бабанін [9], В.Р. Берник [6], С.В. Боброва [5], А.В. Бризгалін [6], Н.Г. Верстина [8], О.С. Вилкова [11], Н.В. Вороніна [9], Н.Я. Головецький [5], А.Н. Головкін [6], Є.Н. Евстигнєєв [14], В.П. Морозов [24], Б.А. Рогозін [21], М.В. Романовський [11], Д.Г. Черник [24] та інші. Розвиток теорії дозволив визначити природу і значення податкового планування; виробити принципи організації податкового планування, його складові елементи і способи здійснення; розробити технологію податкового планування, що складається з декількох взаємозв'язаних етапів. Велика робота також ведеться в напрямі уніфікації термінології.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Серед невирішених проблем, пов'язаних із податковим плануванням на мікрорівні, можна виділити такі:

- до теперішнього часу в теорії податкового планування немає повної єдності в термінології, невиправдано мало уваги приділяється питанню дослідження причин виникнення й активного розповсюдження податкового планування;
- не отримали достатнього ступеня розробленості такі питання, як природа податкового планування, його роль у розвитку національного господарства і місце в системі управлінської діяльності господарюючого суб'єкта;
- відсутність комплексного підходу до розгляду проблеми податкового планування і податкової оптимізації для суб'єктів малого бізнесу;
- недостатня опрацьованість методичної бази оптимізації податкового навантаження суб'єктів малого підприємництва;

- неадекватність результатів низки наукових досліджень, присвячених проблемам податкової оптимізації, сучасному напряму вдосконалення податкової системи України.

Метою дослідження є вивчення й узагальнення теоретичних і організаційних аспектів податкового планування на підприємстві, розкриття методів, які використовуються в межах процедури оптимізації оподаткування на рівні економічних суб'єктів, визначення основних елементів податкового поля в сучасних умовах, що формують податкове навантаження підприємств – суб'єктів малого підприємництва, виявлення найбільш перспективного підходу до оптимізації оподаткування суб'єктів малого підприємництва.

Основні результати дослідження. Податкова діяльність підприємства розглядається як частина його фінансово-господарської діяльності у зв'язку з тим, що сплата податків є однією з фінансових операцій організації по виконанню зобов'язань перед державою.

Необхідність податкового планування закладена в самому податковому законодавстві, яке передбачає ті чи інші податкові режими для різних випадків, визначає різні методи формування податкової бази і пропонує платникам податків різні податкові пільги, якщо вони будуть діяти в певних напрямках. Крім того, податкове планування обумовлене зацікавленістю держави в наданні податкових пільг з метою стимулювання будь-якої галузі виробництва, категорій платників податків (наприклад, малого підприємництва), регулювання соціально-економічного розвитку [15, 105].

На даний час не існує єдиного науково визнаного визначення поняття «податкове планування» в економічній літературі.

Деякі автори розглядають податкове планування як «повне використання всіх наданих податковим законодавством пільг, податкових звільнень та інших законних прийомів та способів» [6, 18]. Оптимізація податків повинна враховувати два аспекти: 1) як не переплатити податки; 2) як не переплатити пені та штрафів.

Таке визначення податкового планування неможливо вважати повним, оскільки у ньому більше уваги приділено правильності визначення й сплати податків.

Т.Ю. Сергєєва визначає податкове планування як «цілеспрямовану діяльність платника податків, орієнтовану на максимальне використання всіх нюансів існуючого законодавства з метою зменшення податкових платежів до бюджету» [22, 10].

Інші фахівці пріоритетним вважають необхідність аналізувати податкові чинники корпоративного менеджменту, під якими, передусім, слід розуміти аналіз судових прецедентів і практичного застосування положень законодавства податковими органами [11]. На жаль, такий підхід суттєво звужує поняття податкового планування, обмежує його аналітичною роботою.

На сьогодні в економічній літературі з питань податкового планування на рівні суб'єктів господарювання такого порозуміння немає. Слід зазначити, що сучасні автори не дають однозначного визначення як власне податкового планування, так і об'єкта, на який спрямований цей процес. Найчастіше ототож-

нують поняття «податкова оптимізація», «податкова мінімізація», «податкове планування» і «податкове адміністрування».

Узагальнюючи погляди різних економістів [4; 9; 20; 21; 23] з даної проблематики, можна запропонувати таке визначення: податкове планування — це інструмент побудови оптимальних параметрів бізнесу, заснований на законодавчо встановлених способах оподаткування, що сприяє підвищенню інвестиційної привабливості підприємства.

Даний підхід до розкриття суті категорії дозволяє підкреслити два аспекти прояву податкового планування на рівні суб'єктів господарювання. Перший аспект акцентує його особливу роль у процесі мобілізації внутрішніх інвестиційних резервів економічних суб'єктів, особливо підприємств малого підприємництва, чиї фінансові можливості завжди більш обмежені щодо інших категорій підприємств. Другий аспект виражається в отриманні підприємством додаткових конкурентних переваг шляхом вибору оптимальних параметрів бізнесу за допомогою оптимізації рівня податкового навантаження, що органічно вбудовує систему податкового планування і податкової оптимізації у вартісну концепцію управління бізнесом.

Податкове планування передбачає законне зменшення податків. Можна виділити наступні критерії, за якими податкове планування відрізняється від ухилення від сплати податків:

- податкове планування апелює до відомих категорій. Наприклад, мале підприємство, що відповідає законодавчо встановленим критеріям, може обирати між спрощеною системою та звичайною системою оподаткування. Який би спосіб підприємство не обрало, результат відомий заздалегідь;

- податкове планування може включати елементи ухилення від сплати податків в окремих випадках, якщо користь, отримана в результаті їх застосування, перевищує витрати та ризики санкцій;

- податкове планування пов'язане з питаннями дотримання платіжних графіків, забезпечення майбутніх податкових платежів фінансовими ресурсами тощо, що порівнюється з податковим менеджментом, але вже виходять за його межі і стосуються лише фінансового менеджменту;

- питаннями зміни організаційної структури бізнесу з метою зменшення податкових виплат займається виключно і безпосередньо податкове планування.

Таким чином, податкове планування — це планомірне й обґрунтоване з економічної та юридичної точок зору зниження як абсолютної величини виплат податкового характеру, так і зменшення податкового навантаження підприємства.

Оптимізація податкового навантаження — це багатоваріантний пошук такого варіанту здійснення податкової діяльності, який призводить до найменшого податкового навантаження, не створюючи перешкод для основної діяльності суб'єкта господарювання, в межах законодавства, мобілізуючи при цьому додаткові внутрішні інвестиційні ресурси підприємства.

Результат оптимізації податкового навантаження дозволяє оцінити мотивацію до продовження поточної діяльності, її розвитку, скорочення або зупинки і виводу активів з даного суб'єкта господарювання [17, 26].

Податкова оптимізація — це визначення величини оподаткованої бази, за якої досягається оптимум господарської системи підприємства.

Поширеною є думка, що податкова оптимізація проводиться тільки з метою максимального зниження податків (найчастіше її називають податковою мінімізацією). Але такий підхід не завжди приносить бажаний результат. Податкове планування необхідно розглядати через призму протиставлення платників, з одного боку, і фіскальних органів — з іншого. В той же час воно не тільки зменшує податкові відрахування, але й слугує регулятором процесу управління підприємством, оскільки мінімізація й оптимізація податкових виплат не завжди відповідають стратегічним потребам суб'єкта господарювання. Йому інколи вигідно не занижувати свою базу оподаткування через ті чи інші причини (наприклад, якщо витрати з податкової мінімізації перевищують доходи від неї, крім того, керівництво підприємством може відмовитися від таких дій через соціальні або політичні причини). Однак така відмова не означає відсутності податкового планування. Таким чином, податкове планування — це інтегрований процес раціоналізації господарської діяльності з позиції відповідності чинному податковому законодавству і стратегії розвитку підприємства.

Використання системного підходу при вивченні проблеми податкової оптимізації дозволило запропонувати класифікацію оптимізаційних методів (рис. 1), яка, на відміну від тих, що існують, дозволяє виділити інструменти як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівнях.

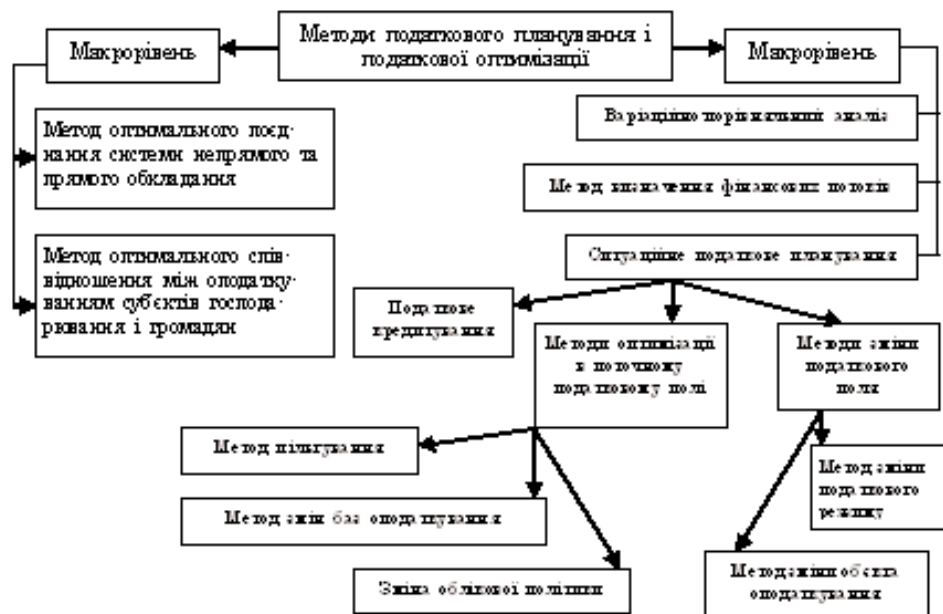

Рис. 1. Класифікація методів податкового планування і податкової оптимізації

Вирішення проблеми зниження податкового тягара підприємств будь-якої галузі економіки неможливе за відсутності методики обґрунтованої і достовірної оцінки податкового навантаження, тому цій проблемі присвячена значна кількість праць [7; 11; 12; 13; 16; 17; 18; 19].

Кожен із висвітлених авторами підходів придатний для використання, але перед тим, як приступити до відбору методики, слід зазначити, що для повноцінного аналізу необхідний показник, який би пов'язував величину податкового навантаження підприємства з можливостями їх розвитку на основі самофінансування. Далі для кожної галузі народного господарства доцільно знайти «критичну точку» податкового навантаження, тобто розробити галузеві нормативи граничного податкового навантаження, заснованого на аналізі частки матеріальних витрат, витрат на оплату праці й амортизації в додатковій вартості. Визначивши межі навантаження податків за галузями народного господарства, можна створити модель оптимального розподілу податкового тягаря по секторам економіки, враховуючи економічний вплив податків на темпи розвитку. У податковому плануванні необхідно використовувати таке поняття, як податкове поле. Податкове поле — це перелік і характеристики податків, що стягуються з платника податків, з вказівкою основних параметрів податку. Прийнято проводити класифікацію податкових полів господарюючих суб'єктів залежно від форми реєстрації бізнесу (юридична особа або індивідуальний підприємець) і режиму оподаткування. Зміна податкового поля є одним з дієвих способів зміни податкового навантаження на підприємстві і створення сприятливих умов для мобілізації внутрішніх інвестиційних ресурсів малого підприємства.

Малий бізнес — основа економіки сучасної держави. Податкові надходження від малого бізнесу — основа місцевих і регіональних бюджетів. В основі економічної політики більшості розвинутих країн лежить необхідність створення сприятливого макроекономічного середовища для підприємств будь-якої організаційної форми. Не дивлячись на це, в галузі оподаткування малі та середні підприємства фактично виділені в окрему групу. Такий підхід пояснюється як розуміння економічної справедливості — необхідність компенсації об'єктивно менших можливостей до самофінансування даної категорії підприємств. Законодавством більшості розвинених країн малий бізнес визначений як особливий суб'єкт державного регулювання. Соціальна значимість малого бізнесу визначила особливості оподаткування, яке орієнтоване на довгострокові цілі економічного розвитку та прив'язане до пропорцій, що реально створюються в даному секторі.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» [1] для суб'єктів малого підприємництва в порядку, встановленому законодавством України, може застосовуватися спрощена система оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності, яка передбачає: заміну сплати встановлених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) сплатою єдиного податку; застосування спрощеної форми бухгалтерського обліку і звітності.

Для того, щоб мати право переходу на спрощену систему оподаткування, суб'єкт підприємницької діяльності повинен відповідати і критеріям суб'єкта малого підприємництва (згідно зі ст. 1 і 2 Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» [1]), і критеріям платника єдиного податку (згідно зі ст. 1 і 7 Указу Президента України «Про внесення змін до Указу Президента України від 03.07.1998 року №727/98 «Про спрощену систему оподат-

кування, обліку та звітності» [3]), якщо юридична особа відповідає зазначеним у законодавстві критеріям, вона добровільно стає суб'єктом малого бізнесу та здійснює перехід на спрощену систему оподаткування.

У ст. 3 Указу Президента України «Про внесення змін до Указу Президента України від 03.07.1998 року №727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності» [3] передбачено дві ставки єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва — юридичних осіб:

- 6% суми виручки від реалізації продукції (робіт, послуг, товарів) без врахування акцизного збору в разі сплати ПДВ згідно із Законом України «Про податок на додану вартість» (зі змінами та доповненнями) [2];

- 10% суми виручки від реалізації продукції (робіт, послуг, товарів), за винятком акцизного збору в разі включення ПДВ до складу єдиного податку.

При цьому суб'єкт малого бізнесу має можливість самостійного вибору оптимального режиму оподаткування, різниця між якими полягає в тому, чи включається ПДВ до складу єдиного податку, чи сплачується окремо.

Процедура визначення оптимального податкового режиму економічного суб'єкта є достатньо складним і відповідальним етапом податкового менеджменту, від результатів якого залежить структура і динаміка подальших фінансових потоків, пов'язаних зі здійсненням податкових виплат.

Оптимізація податкового навантаження господарюючого суб'єкта вимагає обліку низки чинників, до яких відносяться: ступінь впливу ПДВ на взаємини підприємства з основними контрагентами, рівень рентабельності продажів, співвідношення витрат і доходів підприємства, частка фонду оплати праці в доходах, частка внесків до Пенсійного фонду України в прибутках. Кожен із зазначених чинників може диференційовано впливати на підсумковий вектор, що формує оптимальний вибір режиму оподаткування підприємства.

Вибір оптимального режиму оподаткування суб'єктів малого підприємництва пропонується здійснювати за таким алгоритмом (рис. 2).

Існує безліч чинників, які впливають на вибір між спрощеною системою оподаткування та загальною. Проведемо дослідження, спрямоване на встановлення точного формалізованого критерію вибору тієї чи іншої системи оподаткування.

Запишемо основне рівняння підприємництва [14]:

$$\text{доходи} = \text{сировина} + \text{заробітна плата} + \text{податки} + \text{прибуток}, \quad (1)$$

де *доходи* — виручка від реалізації продукції, робіт, послуг; *сировина* — вартість придбаних в сторонніх організацій сировини, матеріалів і комплектуючих виробів, плата за електроенергію та комунальні послуги, а також плата за оренду приміщення і деякі інші витрати; *заробітна плата* — сума оплати праці співробітників, які працюють за наймом на підставі трудових угод, за мінусом податку на прибуток фізичних осіб, тобто 0,85 від фонду оплати праці; *податки* — сума нарахованих і сплачених до бюджету податків; *прибуток* — засоби, що залишаються у підприємства після того, як з виручки сплачені рахунки за матеріали, виплачена заробітна плата і податки.

$$\text{Звідси: } \text{податки} = \text{доходи} - \text{сировина} - \text{зарплата} - \text{прибуток}. \quad (2)$$

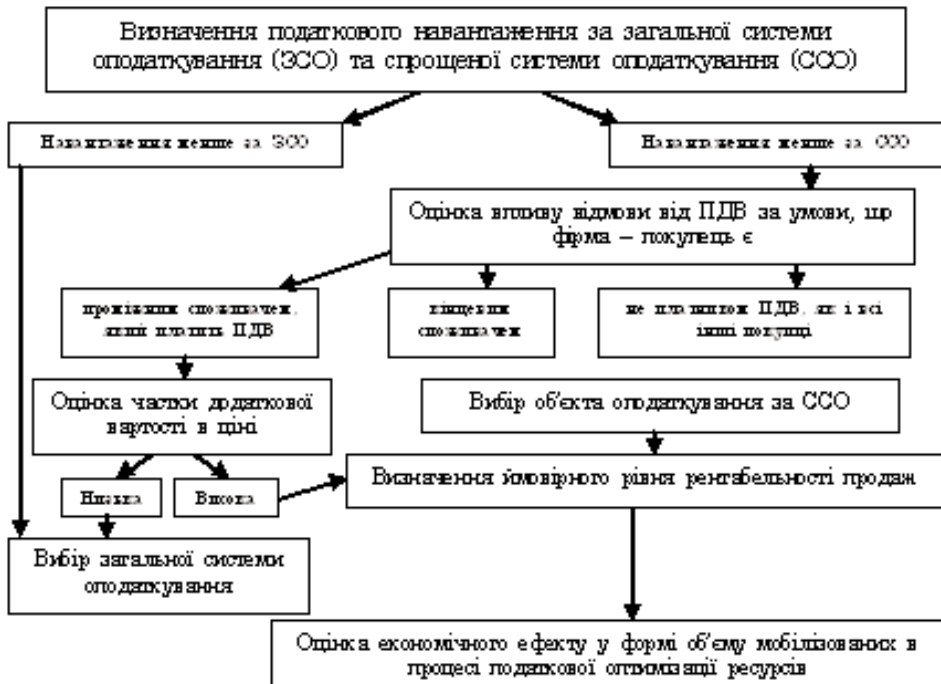

Рис. 2. Алгоритм вибору оптимального режиму оподаткування для підприємства малого бізнесу

Враховуючи, що «доходи – матеріали» – це додаткова вартість (ДВ), то можна записати:

$$\text{податки} = \text{ДВ} - \text{зарплата} - \text{прибуток}. \quad (3)$$

Для того, щоб всі підприємства, незалежно від масштабів діяльності, можна було порівняти між собою, поділимо всі члени рівняння на величину *доходи* і отримаємо:

$$\text{податки} / \text{доходи} = \text{ДВ} / \text{доходи} - \text{зарплата} / \text{доходи} - \text{прибуток} / \text{доходи}. \quad (4)$$

Введемо поняття «податкове навантаження» (ПН), що дорівнює відношенню величини податків до доходів, а також «питома вага додаткової вартості» (ПВДВ), що дорівнює відношенню додаткової вартості до доходу.

Відповідно, нове рівняння буде мати вигляд:

$$\text{ПН} = \text{ПВДВ} - \text{частка зарплати} - \text{рентабельність продажу}. \quad (5)$$

Для цілей аналізу вважатимемо, що прибуток дорівнює нулю. Розглянемо три варіанти за різних систем оподаткування.

Для спрощеної системи оподаткування з податком, що дорівнює 6% суми виручки від реалізації продукції (робіт, послуг, товарів), в разі сплата ПДВ маємо:

$$\text{податки} = 0,06 \times \text{доходи} + 0,2 \times \text{доходи}, \text{ тобто } \text{ПН} = 0,26. \quad (6)$$

Малі підприємства купують сировину, до вартості якої входить ПДВ. Це ПДВ слід включити в склад податкового навантаження малого підприємства за 6% ставки оподаткування, оскільки воно не відшкодовується з бюджету і

включається до собівартості продукції. Ставка ПДВ = 20%. Тоді в суму податків необхідно включити податок, що входить у вартість сировини та матеріалів (M) і дорівнює $M / 1,2 \times 0,2 = 0,1667 \times M$.

Враховуючи, що

$$M = \text{доходи} - \text{ДВ}, \text{ то } \text{ПВМ} = 1 - \text{ПВДВ}, \quad (7)$$

де ПВМ – питома вага вартості сировини в доході.

Після перетворень отримуємо рівняння, що дозволяє оцінити податкове навантаження підприємства на ПВДВ платника 6% податку від прибутку з урахуванням ПДВ, що включено до складу сировини:

$$\begin{aligned} \text{податки} &= 0,06 \times \text{доходи} + 0,2 \times \text{доходи} + 0,1667 \times \text{доходи} - \\ &- 0,1667 \times \text{ПВ}, \text{ тобто } \text{ПН}_1 = 0,43 - 0,1667 \times \text{ПВДВ}. \end{aligned} \quad (8)$$

Для спрощеної системи оподаткування з податком, що дорівнює 10% суми виручки від реалізації продукції (робіт, послуг, товарів), за винятком акцизного збору в разі включення ПДВ до складу єдиного податку, маємо:

$$\begin{aligned} \text{податки} &= 0,1 \times \text{доходи} + 0,1667 \times \text{доходи} - 0,1667 \times \text{ДС}, \\ \text{тобто } \text{ПН}_2 &= 0,27 - 0,1667 \times \text{ПВДВ}. \end{aligned} \quad (9)$$

Для загальної системи оподаткування:

$$\begin{aligned} \text{податки} &= \text{ПДФ} + \text{ПДВ} + \text{ПнП} + (\text{Втвпр} + \text{Внвб} + \text{Вндпс}) \times \text{доходи} = \\ &= (0,15 + 0,2 + 0,25 + 0,36) \times \text{доходи} = 0,96 \times \text{доходи}, \\ \text{тобто } \text{ПН}_3 &= 0,96 \times \text{ПВДВ}. \end{aligned} \quad (10)$$

В табл. 1. показано податкове навантаження на малих підприємствах за спрощеної системи оподаткування і загальної системи оподаткування залежно від питомої ваги додаткової вартості.

Таблиця 1. Розподіл податкового навантаження на підприємствах малого бізнесу за різних систем оподаткування залежно від ПВДВ, %

ПВДВ від 0% до 100%	0	25	50	75	100
За 6% від доходу	43	39	35	31	26
За 10% від доходу	27	23	19	15	10
За загальною схемою	0	24	48	72	96

З табл. 1 видно, що малим підприємствам з великою часткою сировини застосовувати спрощену систему оподаткування не вигідно. Можливо, саме ця обставина, а також втрата конкурентоспроможності при поставці продукції підприємствами-платниками ПДВ є основними причинами невеликої питомої ваги промислових виробничих підприємств у малому бізнесі.

Висновки. В результаті проведеного дослідження систематизовано теоретичні, організаційні і методичні аспекти податкового планування та податкової оптимізації підприємств при акцентуванні уваги на функціонуванні суб'єктів малого підприємництва, запропоновано новий підхід до визначення податкового планування, класифіковано методи податкової оптимізації шляхом реалізації системного підходу, що дозволяє виділити методи податкового планування як на макро-, так і на мікрорівні. Розроблено алгоритм оптимізації оподаткування, який дозволяє мобілізувати додаткові інвестиційні ресурси суб'єкта малого підприємництва.

Обґрунтовано необхідність вдосконалення оподаткування суб'єктів малого бізнесу шляхом введення права вибору бути (не бути) платником податку на додану вартість у межах спрощеної системи оподаткування.

Висвітлено вплив частки доданої вартості в доходах на вибір суб'єкта малого бізнесу системи оподаткування за критеріями податкового навантаження.

1. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19.10.2000 №2063-III // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про податок на додану вартість (зі змінами та доповненнями): Закон України від 03.04.1997 №168/97-ВР // Основи податкового законодавства: Збірник основних законодавчих актів. — 3-тє вид., перероб. та доп. — Х.: ІНЖЕК, 2005. — С. 241—296.

3. Про внесення змін до Указу Президента України від 03.07.1998 №727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності»: Указ Президента України від 28.06.1999 №746/99 // Основи податкового законодавства. Збірник основних законодавчих актів. — 3-тє вид., перероб. та доп. — Х.: ІНЖЕК, 2005. — С. 396—400.

4. Барулин С.В., Маркушин А.В. Налоговые льготы как элемент налогообложения и инструмент налоговой политики // Финансы.— 2002.— №2. — С. 39—40.

5. Боброва А.В., Головецкий Н.Я. Организация и планирование налогового процесса / Моск. акад. экономики и права. — М.: Экзамен, 2005. — 319 с.

6. Брызгалин А.В., Берник В.Р., Головкин А.Н. Налоговая оптимизация. Принципы, методы, рекомендации, арбитражная практика / Под. ред. А.В. Брызгалина. — М.: Юрайт, 2006. — 301 с.

7. Булгакова Л.Н. Совершенствование методов оценки налоговой нагрузки на предприятия // Все для бухгалтера.— 2002.— №9. — С. 21—26.

8. Верестина Н.Г. Налоговое планирование как элемент финансовой политики реструктурируемого предприятия // Финансы.— 2002.— №4. — С. 26—29.

9. Воронина Н.В., Бабанин В.А. Теоретические основы налогового планирования // Экономический анализ: теория и практика.— 2006.— №1. — С. 20—25.

10. Воронина Н.В., Бабанин В.А. Теоретические основы налогового планирования // Экономический анализ: теория и практика.— 2006.— №2. — С. 21—27.

11. Вылкова Е.С., Романовский М.В. Налоговое планирование: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2004. — 633 с.

12. Грищенко А.В. Оптимизация налогооблагаемой базы // Налоговое планирование.— 2007.— №1. — С. 19—28.

13. Джаарбеков С.М. Методы и схемы оптимизации налогообложения. — М.: МЦФЭР, 2005. — 815 с.

14. Евстигнеев Е.Н. Основы налогового планирования. — СПб.: Питер, 2004. — 288 с.

15. Замирович Е.Е. Налоговое планирование: организация работ // Налоговое планирование.— 2004.— №1. — С. 19—26.

16. Кирова Е.А. Методология определения налоговой нагрузки на хозяйствующие субъекты // Финансы.— 2000.— №9. — С. 44—47.

17. Куликова Т.В. Инструменты планирования налоговой нагрузки хозяйствующих субъектов: Дис... канд. экон. наук.: 08.00.10. — Иваново: Ивановский государственный химико-технологический университет, 2004. — 185 с.

18. Литвин М.И. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятий // Финансы.— 2000.— №5. — С. 29—31.

19. Новодворский В.Д., Сабанин Р.Л. Оценка налоговой нагрузки при переходе на упрощенную систему налогообложения // Финансы.— 2004.— №6. — С. 24—27.

20. Попонина Н. Некоторые аспекты налогового планирования в развитых странах // Финансы.— 1997.— №8. — С. 32—34.

21. Рогозин Б.А. Налоговое планирование на предприятиях и в организациях: Учеб. пособие для руководителя и бухгалтера. — М.: Налоги и налоговое планирование, 1997. — 197 с.

22. Сергеева Т.Ю. Методы и схемы оптимизации налогообложения: Прак. пособие. — М.: Экзамен, 2006. — 175с.

23. Фишер О.В. Налоговое планирование на промышленных предприятиях. — СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2004. — 224 с.

24. Черник Д.Г., Морозова В.П. Оптимизация налогообложения: Учеб.-прак. пособие. — М.: ТК Ведби, 2002. — 336 с.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2009.